https://doi.org/10.33919/cccnbu.24.1.16

ОЛГА ТОКАРЧУК, ИЛИ НЕЖНИТЕ РЕВОЛЮЦИИ НА РАЗКАЗВАНЕТО

Биляна Курташева

Нов български университет

Резюме: Текстът представлява кратък обзор на творчеството на полската писателка Олга Токарчук, носителка на Нобелова награда за литература за 2018 г., и на нейното присъствие на българската културна сцена в светлината на гостуването ѝ в София през 2022 г. Централната идея е, че книгите ѝ принадлежат на една вълна, която можем да наречем *нежна революция в литературата,* след 1989 г. Тези процеси, видими и у нас, са свързани с разрояване на езиците и гледните точки, излизане от калъпа на монолитния разказ, фрагментиране на повествованието, *есеизирането на романа*, което го прави и жанр на интелектуалното размишление и проучване.

Ключови думи: Олга Токарчук, роман, нежна революция

OLGA TOKARCHUK, OR THE VELVET REVOLUTIONS OF STORYTELLING

Bilyana Kourtasheva

New Bulgarian University

Abstract: The text is a brief overview of the work of the Polish writer Olga Tokarchuk, winner of the Nobel Prize for Literature in 2018, and her presence on the Bulgarian cultural scene in light of her visit to Sofia in 2022. The central idea is that her books belong to a wave that can be called a *velvet revolution in literature* after 1989. These processes, also visible in our context, are related to the dispersion of languages and points of view, breaking out of the mould of the monolithic narrative, fragmentation of storytelling, *essayisation of the novel*, which also makes it a genre of intellectual reflection and research.

Keywords: Olga Tokarczuk, novel, velvet revolution

Полската писателка Олга Токарчук, носителка на Нобелова награда за литература (2018), гостува в София на 10 и 11 юни 2022 г. по покана на фондация „Прочети София“ и на Георги Господинов, с когото я свързва дългогодишно литературно приятелство. Гостуването на Токарчук беше знаково начало на мащабно замисления фестивал „Литературни срещи София“. Наред с това тя беше удостоена с титлата „доктор хонорис кауза“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Токарчук е авторка на забележителните романи „Бегуни“, „Карай плуга си през костите на мъртвите“ (прев. С. Борисова), на сборника с есета „Чувствителният разказвач“ (прев. К. Крумов) и др., публикувани у нас от издателство ICU. Двете дългоочаквани софийски вечери на Токарчук се състояха в центъра за съвременни изкуства „Топлоцентрала“.

Олга Токарчук завършва психология във Варшавския университет и известно време работи като психотерапевт, преди окончателно да се отдаде на литературата. Вероятно не без връзка с това, тя проявява траен интерес към сънищата – своите и на героите си. Сънуването е част от материята на нейните светове, особено осезаемо например в романа „Дом дневен, дом нощен“ (прев. Хр. Симеонова, разполагаме вече с две издания на книгата, второто – обновено и редактирано), но далеч не само там. Така че няма нищо необичайно в това, че ще цитирам сън.

„Уважаеми дами и господа, след приключването на един от най-изморителните романи в живота ми, сънувах сън. Всичко се случваше в спокойно лятно пространство, може би леко напомнящо на социалистическите курорти, които познавах от детството (България, Златни пясъци или Слънчев бряг)…“ Така, с „български“ сън, започва едно знаменателно есе на Олга Токарчук. В съня се явява летен театър, в който бавно се събира публика, но не каква да е публика: „Облечени със светли дрехи, развълнувани и доволни, в този театър идваха персонажите от моите романи.“ (4:220)

И това ако не е изненада – тъкмо България да се окаже сцена на един своеобразен авторски литературен пандемониум. Сънят помества в тукашни, наши предели онова, което Токарчук ще нарече „Страната Метакси“, т.е. „Страната Помежду“ – онази „нито човешка, нито абстрактна божествена страна“, особено място на фантазията, но и на паметта. Там шестват литературни и филмови герои наред с лица от историята, наред с актьори, поети, хора на изкуството, превърнали се в съвременни митове, които в главите ни често са по-реални от съседите в квартала… Докъде се развива идеята за тази страна може да се провери в българското издание на „Чувствителният разказвач“ (впрочем то е първото преводно издание на книгата след оригиналното полско от 2020 г., истинско преводаческо и издателско постижение).

За себе си знаех, че когато се смеся с публиката, дошла да види и чуе Олга Токарчук в София, щях да се оглеждам внимателно. Защото не беше изключено – като в есето – между редовете в залата да се мерне пани

Душейко, невинно-лукавата героиня от „Карай плуга си през костите на мъртвите“; проницателната камериерка от втория разказ в „Гардеробът“; онова старче от „Чудати разкази“, което внезапно открива, че всички чорапи имат странен, алогичен ръб; а защо не и чудно хубавата Света Кумернис от житието, вписано в „Дом дневен, дом нощен“, или самият Яков Франк, неудобният еврейски проповедник от „Книги те на Яков“ (масивен том, който ще очакваме на български)…

Това е Олга Токарчук – не просто писателка, а създателка на митове тук и сега, които въвличат читателите, отместват пределите на видимия свят, правят го по-желан и по-поносим. Несъмнено идването ѝ у нас беше събитие. Не всеки ден посрещаме нобелов лауреат за литература (в по-ново време Орхан Памук гостува в София през 2011 г. и Мо Йен през 2014 г. Гостуването на Токарчук проправи пътя и на Светлана Алексиевич, другата скорошна източноевропейска нобелистка, която беше гост на фестивала „Аполония“ през 2023 г.). Олга Токарчук е една от най-живите, най-излъчващи носителки на Нобелова награда в наше време. Тя завладява и с текстовете, и с присъствието си, и с каузите си. Срещата с голям писател, посред трудни времена, е зареждащо, а и изцелително преживяване. Самото вписване на България в календара на Олга Токарчук за 2022 г. беше реверанс към българската литературна общност, към читателската публика и към българската полонистика, която е подготвяла преводачи от полски през годините. То нареди София сред литературните столици на света днес.

И това не е преувеличение. Защото сред разнородните публични ангажименти на Олга Токарчук, по-рано през същата година, беше серия от представяния в САЩ около излизането на английски на нейния магнум опус „Книгите на Яков“ (прев. Дженифър Крофт). Книгата беше номинирана за международната награда „Букър“, рядък случай на втора номинация на един и същи автор, след като Токарчук печели тази награда през 2018 г. с романа си „Бегуни“ (на английски „Flights“). 2022 г. беше и юбилейна година за писателката (родена през 1962 г.), макар момичешкото ѝ лице, увенчано от впечатляваща раста прическа, да не издава годините ѝ. Тя е и постоянна застъпничка за каузата на Украйна – Токарчук не се уморява да повтаря, че украинците се бият за Европа, за всички нас.

Впрочем, в този неочаквано създал се катастрофичен контекст, какво би трябвало да правим, ако не да четем тъкмо литературата на Средна и Източна Европа. Тя има много какво да ни каже за ситуацията, в която се оказахме. А Олга Токарчук е тъкмо един от най-мощните гласове, идващи от тази част на света. Книгите ѝ принадлежат на една вълна, която можем да наречем нежна революция в литературата след 1989 г. Тези процеси, видими и у нас през 90-те години и след това, са свързани с разрояване на езиците и гледните точки, излизане от калъпа на монолитния разказ, фрагментиране на повествованието, есеизирането на романа, което го прави едновременно и жанр, на интелектуалното

размишление, и проучване. Характерен феномен е и фактът, че тъкмо в обществата в преход си извоюваха широка читателска популярност автори, които пишат сложна, експериментална литература и във времена на маргинализиране на литературата успяват да възпитат своя читателска публика (Угрешич, Токарчук, Картареску, Господинов…).

В случая на Токарчук знаковият ѝ роман, който я изведе до Нобеловата награда, се оказа „Бегуни“ – книга, която някак в движение обединява поредица от истории за движещи се хора, хора на път, хора, прекосяващи граници. Така тя не само улавя духа на мигриращия човек – главен герой на нашето време, но и демонстрира, че идва краят на старите затворени общества, че живеем във време на отвореност и пропускливост. Впрочем тези нов тип повествования се оказват двойно по-важни тук и сега. Защото, както вече отбеляза Светлана Алексиевич (другата знакова нобелистка от близката ни част на света), агресията на Путин е насочена тъкмо срещу наследството на нежните революции, срещу възможността за мирна промяна и отваряне към света, а оттук, бихме добавили, и за движение.

Сред каузите на Олга Токарчук във и извън литературата са също правата на жените в Полша, екологията и защитата на животните, работата с паметта за недалечното минало, включително за Холокоста. Заемането на позиция по тези въпроси ѝ е коствало сериозни нападки и заплахи от крайни националистически кръгове в родината ѝ.

Спирането на света по време на пандемията, както и множеството покани за лекции и публично споделяне на писателски опит водят до един особен авторефлексивен обрат в текстовете на Олга Токарчук. Имам предвид вече споменатите нейни есета, обединени под заглавието „Чувствителният разказвач“ – една мечтана фигура и заедно с това оперативна метафора, изкована в нобеловата ѝ лекция. Големият въпрос, който задава Олга Токарчук, е как разказваме оттук насетне, как мислим бъдещето, когато не ни стигат думите, формите, гледните точки дори за настоящето, как удържаме свързващ смисъл във времена на разпад и поляризация, времена, разпънати между измамния уют на собствения мобилен телефон, надигането на новите стари национализми и бедствията на загиващата планета.

Тези залози са разиграни по нов начин в най-новия ѝ роман „Емпузион“, писан по време на пандемията и публикуван в Полша през 2022 г., а у нас – през 2023 г. в превод на Крум Крумов. Заглавието е новоизобретена хибридна дума, комбинация от „симпозион“ (оригиналното заглавие на Платоновия диалог „Пир“) и Емпуза – малко известна антична богиня на страха. Инстанцията на всевиждащия и всезнаещ разказвач е заменена от странен лукаво-проницателен хор от гласове на обитателите на пода и стените. Сюжетът от своя страна е едновременно реверанс и феминистка разправа с „Вълшебната планина“ на Томас Ман, любим роман на авторката.

Каква е българската рецепция на Токарчук? Имаме на български голяма част от нейните книги, върху които са работили поне петима преводачи. В началото те излизат по-хаотично, пръснати в различни издателства, невинаги забелязани от широката публика. Но са адекватно представяни през годините на страниците на „Литературен вестник“. Няколко от тях са в превод на Силвия Борисова. А напоследък, като преводач на Токарчук, се утвърждава и Крум Крумов. Допълването на преводаческите интерпретации на един автор е богатство. Неслучайно и на английски внушителният литературен корпус на Токарчук е поделен между англичанката Антония Лойд Джоунс и американката Дженифър Крофт.

През последните години писането на Олга Токарчук у нас намери своя стабилен дом в лицето на издателство ICU, което пред очите ни елегантно и прецизно оформи една истинска Токарчук-библиотека, редактирана предано от Невена Дишлиева-Кръстева и оформена красиво и мъдро от художничката Таня Минчева. Да отбележим, че ICU е едно от малкото български издателства, които поставят имената на преводачите на първа корица на книгите. Което е част от една друга голяма кауза на отворения свят – грижата за превода, за неговото насърчаване и видимост. Впрочем, това не е очевидна практика и е отворен въпрос в много страни на Запад. Тъкмо една от преводачките на Токарчук, Дженифър Крофт, в интервю за „Ню Йорк Таймс“ програмно заяви, че отказва да работи за издатели, които не поставят името ѝ на корицата… Ето един рядък случай, в който сме не изоставащи, а изпреварващи.

Впрочем за Олга Токарчук идването през 2022 г. не беше първи път в България. Освен като дете на морето, тя е идвала през 2014 г. за премиера на една от своите книги, пътувала е и инкогнито по следите на своя герой Яков Франк, който в похожденията си е стигал и до Османската империя… Срещите с Токарчук в София оправдаха и надминаха очакванията със своята дълбочина и провокативност по въпроса за мястото и мисията на литературата в днешния свят. Така че Олга Токарчук ни принадлежи – и ни предстои с всяка следваща своя книга и кауза.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Токарчук, Олга., 2019. Бегуни. София: ICU.

Токарчук, Олга., 2022. Дом дневен, дом нощен. София: ICU.

Токарчук, Олга., 2023. Емпузион. София: ICU.

Токарчук, Олга., 2021. Чувствителният разказвач. София: ICU.

Croft, Jennifer., 2022. Shining a Spotlight on the Art of Translation. The New York Times (online), [11.02.2022, viewd 15.01.2024]. Достъпен на: https://www.nytimes.com/2022/02/11/books/literary-translation-translators-jennifer-croft.html

По-ранна версия на текста е публикувана на сайта на Културния център на Софийския университет: https://culturecenter-su.org/olga-tokarczuk/ и препечатана от онлайн изданието kultura.bg.